

ПРИНЦИП ЛЕГІТИМНИХ ОЧІКУВАНЬ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Віктор СМОРОДИНСЬКИЙ

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри прав людини та юридичної методології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Принцип легітимних очікувань (або «захисту легітимних очікувань») є складовою загального принципу *правової визначеності* (legal certainty), зокрема у праві ЄС. Правова визначеність є не лише одним із загальних принципів права та однією з вимог його «верховенства» (за класифікацією С. Погребняка, одним із принципів, що забезпечують дію верховенства права¹), а й загалом засадничою властивістю й умовою значущості права та його інструментальної цінності як системного засобу регулювання відносин між людьми та їх групами (колективами) у суспільстві. Підтвердженням цієї позиції є, зокрема, аналіз наукових розвідок відомих західних філософів і теоретиків права, які ще задовго до появи цього спеціального терміну в юридичній науці та судовій практиці розглядали правову визначеність і як важливу (якщо не найважливішу) вимогу верховенства права над державним свавіллям, і як вирішальну умову моральності та ефективності права, правотворчої та правозастосовної діяльності.

На цей час єдиної доктрини легітимних очікувань (legitimate expectations), придатної для всіх національних правопорядків, немає. Вважається, що принцип легітимних очікувань «походить від німецького принципу *Vertrauensschutz* («захист довіри»), метою якого є забезпечення того, щоб кожен, хто має довіру до легальності рішень і дій публічної адміністрації, підлягав захисту. Принцип *Vertrauensschutz* німецького адміністративного права, у свою чергу, запозичений з німецького приватно-правового принципу правового захисту добросовісних дій (*bona fide acts*), закріпленому в цивільному законодавстві»².

Принцип легітимних очікувань відбиває ідею, що органи публічної влади повинні не лише дотримуватися приписів правових актів, а й своїх обіцянок та пробуджених очікувань. Згідно з *доктриною легітимних*

¹ Погребняк С. (2008). Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право. С. 178-192.

² Богачова Л. (2013). Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74.

очікувань ті, хто чинить сумлінно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх легітимних очікувань. Утім, нові ситуації можуть бути достатньою підставою для законодавчих змін, що спричиняють виникнення відчуття краху легітимних очікувань у виняткових випадках. Така доктрина застосовна не лише до законодавства, а й до рішень індивідуального характеру, що їх ухвалюють органи публічної влади.

Розуміння «легітимних очікувань» саме як елемента правової визначеності втілювалося в практиці Суду ЄС, який у рішенні від 12 листопада 1981 р. у справі *Amministrazione delle finanze dello Stato v Srl Meridionale Industria Salumi and others*³ наголосив, що дія (наслідки) права Співтовариства має бути чіткою й передбачуваною для тих, на кого воно поширюється. Далі Суд посилався на свої попередні рішення у справах *Racke v Hauptzollamt Mainz* (1979) та *Hauptzollamt Landau* (1979), в яких він неодноразово підкреслював важливість принципів правової визначеності та легітимних очікувань, а також вказав, що «принцип правової визначеності покликаний запобігати випадкам набрання чинності положеннями законодавства Співтовариства до моменту їх публікації, і що така можливість є винятковою, коли це обумовлено цілями відповідного законодавства та у випадку, якщо легітимні очікування тих, на кого воно поширюється, належним чином забезпечені»⁴.

Практикою Суду ЄС та ЄСПЛ легітимні очікування розглядаються як елемент правової визначеності, у тому числі й тоді, коли йдеться про захист таких очікувань щодо здійснення права власності і саме у зв'язку з автономними поняттями майна та власності. ЄСПЛ конструкцію «легітимні очікування» використовував у своїй практиці неодноразово. Наприклад, згідно з усталеною правовою позицією Суду існування заборгованості, визнаної остаточними та обов'язковими для виконання судовими рішеннями, надає особі, на користь якої таке рішення було винесене, «легітимне очікування», що заборгованість буде виплачено, адже вона становить «майно» такої особи у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Скасування такого рішення привносить до порушення права на мирне володіння майном, оскільки процесуальні норми створюються для забезпечення належного відправлення правосуддя та дотримання принципу правової визначеності, й сторони провадження повинні мати право очікувати застосування норм (див., зокрема, рішення від 3 квітня 2008 р. у справі *Пономарьов проти України*⁵, від 6 жовтня 2011 р.

³ *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Salumi*, Judgment of 12.11.1981. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:61980CJ0212_SUM.

⁴ Беляневич Л. (2016). Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 16. С. 41.

⁵ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text.

*Агрокомплекс проти України*⁶). У рішенні ЄСПЛ від у справі *Суханов та Льченко проти України*⁷ зазначено, що за певних обставин «законне сподівання» на отримання «активу» також може захищатися ст. 1 Першого протоколу. Так, якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «законне сподівання», якщо для такого права у національному законодавстві існує достатнє підґрунтя – наприклад, коли є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (див. рішення Великої Палати ЄСПЛ від 28 вересня 2004 р. у справі *Копецький проти Словаччини*⁸). Проте не можна стверджувати про наявність законного сподівання, якщо існує спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства і вимоги заявника згодом відхиляються національними судами. У рішенні ЄСПЛ від 1 червня 2006 р. у справі *Федоренко проти України*⁹ зазначено, що заявник мав щонайменше «законні сподівання» на дохід відповідно до пункту договору про доларовий еквівалент суми в гривні, і це сподівання може вважатися «майном» у розумінні ст. 1 Першого протоколу. ЄСПЛ також констатував, що дії управління юстиції можна розцінити як такі, що звели нанівець «законні сподівання» заявника за договором і позбавили його, зокрема, умови, на яку він погодився під час укладання договору.

У рішенні ЄСПЛ від 24 червня 2003 р. у справі *Стретч проти Сполученого Королівства*¹⁰ законними вважаються «очікування на законних підставах продовження терміну дії договору оренди, і це очікування є складовою частиною права власності заявника, наданого йому за договором оренди в розумінні зазначеної статті»). Суд дійшов висновку про те, що «заявник мав право, принаймні, очікувати на законних підставах, що він зможе продовжити термін дії договору, і таке очікування можна вважати – в цілях застосування положень ст. 1 Першого протоколу – складовою його права власності, наданого йому за договором оренди».

Одним з інструментів захисту легітимних очікувань у практиці ЄСПЛ є *концепція автономного тлумачення*, згідно з якою Суд у своїй практиці з метою забезпечення її визначеності формулює *автономні поняття* – основні юридичні терміни, що за змістом та обсягом тлумачення є однаковими для застосування в усіх справах Суду, незалежно від їх значення та інтерпретації в національних правових системах держав-учасниць Конвенції. Це такі юридичні поняття, як «майно» (ст. 1 Першого протоколу), «закон», власне, «легітимні

⁶ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c25#Text.

⁷ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text.

⁸ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_347#Text.

⁹ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_041#Text.

¹⁰ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSO00116>.

очікування», тощо. Так, практика ЄСПЛ визнає майном «права на речі та майно (права *in rem* та права *in personam*); існуючі володіння або фактично існуючі права власності; вимоги, борги та звернення на певне майно; економічні, комерційні, підприємницькі та професійні інтереси; дозволи та ліцензії; пенсії та соціальні виплати (за певних умов); спадкові права та правонаступництво; майно – власність юридичних осіб, асоціацій, компаній, власників акцій; права та інтереси акціонерів; інші права власників»¹¹.

Також автономним поняттям ЄСПЛ визначає «закон», визнаючи, що до змісту цього поняття входять норми права, які створюються не лише законодавчою та виконавчою владами, але й, що найважливіше, судами (рішення від 26 квітня 1979 р. у справі *«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства*¹²). Посилання держави на право ЄС чи міжнародне право буде прийняте як належна правова підстава за умови, що відповідна норма узгоджується з концепцією «закону», що міститься в Конвенції. У цьому ж рішенні Суд визначив *два додаткових критерії, яким повинна відповідати норма права, щоб вважатися «законом»*:

по-перше, норма права мусить бути належним чином доступною: особи повинні мати відповідну обставинам можливість орієнтуватися в тому, які правові норми застосовуються в конкретному випадку;

по-друге, норма права не може вважатися «законом», якщо її не сформульовано з достатнім ступенем точності, що дозволяє громадянину узгоджувати з нею свою поведінку.

Характеристика очікувань як легітимних поєднує в собі: *по-перше*, їхню *законність*, яка зумовлена реалізацією особою належного їй суб'єктивного права; *по-друге*, їхню *обґрунтованість*, тобто зумовлену законом раціональність сподівань учасників суспільних відносин¹³.

Захист легітимних очікувань є важливою вимогою верховенства права – комплексного принципу права, що ґрунтується на загальновизнаних правових цінностях, об'єднує загальні принципи права як вимоги до національної правової системи, правового регулювання, правотворчості, реалізації та застосування права й має на меті обмеження влади заради захисту прав людини. А отже, національні загальні суди та Конституційний Суд України мають застосовувати цей принцип у своїй діяльності, передусім з метою перевірки правомірності владного втручання у право особи.

¹¹ Беляневич О. Там само. С. 42.

¹² [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proti-spoluchenogo-korolivstva-2/>.

¹³ Беляневич. Там само.